

شواهد کاذب در بازنمون رشد علم ایران

دکتر محمد حسین دیانی^۱

در اسفند سال ۱۳۶۱ در مقاله کتابسنجی، برای نخستین بار نقش میزان استفاده از مقاله‌های مجله‌هایی که توسط مؤسسه ISI انجام می‌شد، را در گزینش مجله‌ها برای مجموعه کتابخانه‌ها شرح دادم (دیانی، ۱۳۶۱). در سالهای بعد ابتدا توجه به مطالعات کتابسنجی و در پی آن توجه به مطالعات علم‌سنجی در نشریه‌های فارسی‌زبان رواج یافت، تا آنجا که یافته‌های کتابسنجی ایران و مقایسه آن با دیگر کشورها، نظر مقامهای وزارت علوم را به خود جلب کرد و آئین‌نامه‌ای برای تشویق انتشار مقاله‌های اعضای هیئت علمی در نشریه‌های ISI تهیه شد. بر اساس این آئین‌نامه به مؤلف پاداش مالی قابل توجه داده می‌شد، در عین حال نشر این نوع مقاله‌ها در ارزیابی امتیازهای مربوط به ارتقای علمی اعضای هیئت علمی، وزن قابل

۱. عضو هیئت علمی گروه کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه فردوسی مشهد.

توجهی یافت. در پی تصویب این آئین‌نامه و اجرای آن، در سال ۱۳۸۰، در نوشته‌ای کوتاه با نام «کوچ اندیشه‌ها»، معایب اجرای آئین‌نامه را شرح دادم و تصریح کردم که «هر اقدام تشویقی باید رشد، بالندگی، سرزندگی و پویاشدن مراکز تحقیقات داخلی و منابع تبادلات اطلاعات علمی را ابتدا در داخل و سپس در خارج از ایران، به دنبال داشته باشد» (دیانی، ۱۳۸۰).

طی چند سال گذشته، موافقان بسیار و مخالفان اندکی درباره ادعای رشد علم بر اساس تعداد مقاله‌های منتشر شده ISI و تعداد استندهای این مقاله‌ها به نگارش مقاله روی آورده‌اند. نافذترین افراد مخالف این ادعا، دکتر داوری اردکانی است که «وصیت‌نامه علمی خود را به این موضوع اختصاص داد (داوری، ۱۳۸۶). گرچه انتقادهای دکتر داوری جنبه کیفی مسئله را مورد توجه قرار می‌داد، اما جنبه‌های کمی مسئله نیز در حال رخ دادن است. یکی از مهمترین این موارد در میزگرد نقش ISI در رشد علمی ایران که در سال ۱۳۸۶ تشکیل شد، رخ نمود. در این میزگرد اعلام شد که تنها ۲٪ مقاله‌های ISI در داخل کشور قابل استفاده است؛ یعنی ما با هزینه ایران مقاله‌هایی را تولید می‌کنیم که به رشد علمی غرب کمک می‌کند. دکتر حبیبی اعلام داشته است که «به نظر می‌رسد عملاً به هزینه ما، برای خارجی‌ها و حل مسائل آنها تحقیق می‌شود». ایرج فاضل می‌نویسد: «مسیر علم ما را باید خارجی‌ها تعیین کنند یا خودمان؟ و آیا باید معیارها را آنها تعیین کنند یا خودمان؟ اگر معیار ارزیابی دست آنها باشد، ما همیشه بازنده ایم». حتی ادعا شده است که تنها ۲٪ از دانشی که در مقاله‌های ایرانیان منعکس است، در ایران قابلیت استفاده دارد.

به این دلیل که همچنان هزینه‌های مالی بسیاری برای نشر مقاله در مجله‌های ISI مصرف می‌شود و نیز به این دلیل که نشر مقاله در مجله‌های ISI دارای امتیازهای اداری، بویژه به هنگام ارتقای اعضای هیئت علمی است، طرح پرسش،

طرح فرضیه و طرح نظریه در این حوزه ضروری است تا با مطالعاتی که بر اساس هر یک از این سه شکل می‌گیرد، واقعیت‌هایی که عبارتند از ارتباط بین رشد واقعی علم در ایران و تعداد مقاله‌ها یا استناد به مقاله‌های ایرانیان در مجله‌های ISI آشکار شود. در این مورد، در زیر یک نظریه کلی و چند نظریه مرتبط با آن، مطرح می‌شود. امید است طرح این موارد پژوهشگران این حوزه را به آزمون آنها ترغیب کند.

شواهدی که برای رشد علم در ایران ارائه می‌شود، کاذب است

۱. رشد علم، رشد متوازن در همه حوزه‌هاست؛ حال آنکه توزیع مقاله‌های ایرانیان در حوزه‌های متفاوت متوازن نیست.
۲. رشد علم نه تنها در چند نفر از یک حوزه علمی، بلکه در بیشترین متخصصان هر حوزه بروز می‌کند. در رشته‌هایی که بیشترین مقاله‌ها یا استنادهای ایرانیان منتشر شده است، مقاله‌ها به عده‌ای محدود و ارجاعها به مقاله‌های محدود برمی‌گردد.
۳. تولید مقاله‌ها برای ISI با شارژ مالی (ارقامی که به عنوان تشویق پرداخت می‌شود) و اجبار آئین‌نامه‌ای (درج نام استاد راهنما و مشاور بالاتر از نام دانشجو در مقاله برای فارغ‌التحصیل شدن) میسر می‌شود.
۴. برای رسیدن به عمق علم، ضروری است متخصص تمام فعالیتها و کنکاشهای ذهنی خود را به موضوع خاصی محدود کند. در این صورت، آثار متخصص موضوع محور است، حال آنکه مقاله‌های یک عضو هیئت علمی ایرانی در حوزه‌های متفاوت و پراکنده که تابعی از تمایل دانشجویست، منتشر می‌شود.

۵. دانشی که تولید می‌شود، در کشوری که مقاله در مجله آن منتشر می‌گردد، کارایی بیشتری دارد. به بیانی دیگر، نوشته پاسخگوی نیاز دیگران است و نه نیاز داخلی کشور نویسنده مقاله.

۶. پیش نیاز رشد علم، رشد در حوزه علوم انسانی و اجتماعی است، چیزی که تا کنون در مقاله‌های ISI منعکس نشده است.

منابع

- حبیبی، حسن (۱۳۸۳). علوم انسانی در ایران: نگاهی از بیرون و درون. فرامرز رفیع‌پور و همکاران، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید بهشتی، ص ۷۶.
- داوری اردکانی، رضا (۱۳۸۶). توهم توسعه علمی از طریق افزایش تعداد مقاله‌های فهرست ISI، روزنامه ایران. شماره ۳۷۱۰، ۱۳۸۶/۲/۲۱. ص ۱۰، فرهنگ و اندیشه.
- دیانی، محمدحسین (۱۳۶۱). کتابسنجی. نشر دانش، سال سوم، شماره دوم؛ بهمن و اسفند، ص ۴۰-۴۷.
- _____ (۱۳۸۰). کوچ اندیشه‌ها. فصلنامه کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد آستان قدس رضوی. جلد چهارم، شماره یک، ص ۱-۷.
- فاضل، ایرج (۱۳۸۳). علوم انسانی در ایران: نگاهی از بیرون و درون. فرامرز رفیع‌پور و همکاران، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید بهشتی، ص ۷۷.